

"Dagens gode gerning"

Om omsorg og moralsk arbejde blandt de ældste

Stine Grønbæk Jensen¹

---

¹Københavns Universitet, Institut for Kommunikation

Stine Grønbæk. 2024. "Dagens gode gerning" – Om omsorg og moralsk arbejde blandt de ældste. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 41, 18-36.

Hvordan skaber ældre mennesker - der en stor del af livet har været vant til, at det var dem, der skulle tage sig af andre - mening med slægtens hjælp og omsorg for dem? Det er omdrejningspunktet i artiklen, der undersøger, hvordan ældres erfaringer med at modtage hjælp formes af specifikke historiske vilkår indenfor den danske velfærdsstat. Men også gennem en aktiv forhandling af mening, og et vedvarende moralsk arbejde. Jeg argumenterer for, at de ældre til dels håndterer slægtens omsorg ved at vriste sig fri af dominerende dyder knyttet til idealet om aktiv og vellykket aldring – så som selvstændighed. I stedet skaber de mening og handler ud fra dyder som tilhører tidligere perioder af deres liv og som kredser om opforelse for familien.

"Daily acts of kindness": On care and moral work among the elderly

How do older people—who for a significant part of their lives have been used to being the ones who had to take care of others—find meaning with the family's help and care for them? This is the focal point of the article, which examines how the experiences of receiving assistance among the elderly are shaped by specific historical conditions within the Danish welfare state. But also, through an active negotiation of meaning, and continuous moral work. I argue that the elderly partly manage family care by breaking free from dominant

virtues associated with the ideal of active and successful aging, such as independence. Instead, they create meaning and act based on virtues that belong to earlier periods of their lives and that revolve around sacrifice for the family.

Introduktion

Jeg banker på Agnes dør og lytter. Jeg ved, at det er besværligt for hende at rejse sig, og går selv ind, da jeg hører hendes stemme. Agnes sidder i sin lænestol ved vinduet i hjørnet af stuen. Her opholder hun sig det meste af dagen. Herfra kan hun holde øje med dem, der kommer forbi på fortovet udenfor. Herfra kan hun række ud og få fat i alt det på bordet og i magasinholderen på radiatoren, som hun skal bruge i løbet af dagen: Strikkeopskrifter og garnnøgler, laminerede billeder af oldebørn, tv-programmet, fjernbetjeningen og mobiltelefonen. Det er hendes døtre, der har købt magasinholderen, fordi de syntes, det rodede på hendes bord. De har også købt en tang til hende, og den kan Agnes ikke leve foruden, for hvis hun taber noget på gulvet, bruger hun den til at samlet det op. Lænestolen er splinterny. Den var dyr, og hun kviede sig ved at betale alle de penge, men hendes svigersøn overbeviste hende om, at de var bedre placeret i en god lænestol end på en bankkonto med negative renter. Stolen er i sort læder, og det er praktisk, hvis hun skulle have et uheld, hvilket kan ske i hendes alder. På armlænet er der nogle knapper, hun kan trykke på, så hun kan få benene lidt op, hvilket er godt, for det er ligesom om, at hun ikke længere har puls i sine fødder. Når Agnes skal ud af stolen, trykker hun på den knap ved armlænet, som får ryglænet til at skyde frem. Så griber hun fat i sin rollator og får den skubbet hen foran sig, låser den, og får sig selv løftet over på den. Siddende på rollatoren skubber Agnes sig baglæns frem med benene gennem stuen.

Agnes bor i sit eget hjem, selv om hun nærmer sig de 90 år, og selv om hun ikke længere kan gå. Hun bruger de fleste af døgnet timer alene, og alligevel er familien der hele tiden; ikke bare i hendes fortællinger, men også som en forudsætning for at hun kan bo alene. Det er familien, der har sørget for, at hun har fået anskaffet sig den stol, hun sidder i, og det er dem, der har sørget for, at hun har de hjælpemidler og ting inden for rækkevidde, der gør at hun kan klare sig gennem dagen. De kontakter hende også telefonisk flere gange dagligt, ligesom de besøger hende flere gange ugentligt, hvor de hjælper hende med indkøb, rengøring, tøjvask, økonomi og kontakten til apotek og læge.

Den 89-årige Agnes er vokset op i en tid, hvor velfærdsstaten har overtaget stadig flere omsorgsopgaver, herunder omsorgen for de ældste (Petersen 2008;

Skjødtt 2018). Dette mønster er dog ved at ændre sig. Demografiske forskydninger i samfundet, hvor stadigt flere ældre skal forsørges af yngre generationer, har sammen med de senere års mangel på arbejdskraft i ældreplejen medført en genforhandling af både alderdommen og omsorgen for de ældste (Lassen & Jespersen 2015). De ældste mødes nu af forventninger om, at de skal blive boende i eget hjem og så vidt muligt klare sig selv eller hjælpes til selvhjælp (Ludvigsen 2016; Clotworthy 2018, Christensen 2020). Samtidig mødes familierne til de hjemmeboende ældre med forventningen om, at de må træde til og løfte en del af omsorgsopgaven (Andersen, Topholm & Sparre 2023). Familiens uformelle omsorg kan – som det er tilfældet hos Agnes – spænde fra almindelig socialt samvær og nærvær til praktiske opgaver så som hjælp til indkøb, rengøring, tøjvask, havearbejde og personlig pleje. Den uformelle omsorg kan også bestå af hjælp til økonomi og elektronisk post eller have karakter af administrative opgaver i forbindelse med den ældres kontakt til pleje og sundhedspersonalet i kommunen eller i forbindelse med indlæggelser på hospitalet (ibid.).

En række nyere studier har sat fokus på den uformelle omsorg i en skandinavisk kontekst og i en nyt litteraturstudie gennemført af VIVE i 2023, *Uformel omsorg til hjemmeboende ældre*, sammenfattes den eksisterende viden (ibid.). Beregninger i en dansk sammenhæng viser, at lidt under halvdelen af alle danskere – især kvinder – yder uformel hjælp til personer i deres netværk med plejebenhov, mens knap 5 % yder intensiv uformel omsorg med mere end 11 timers omsorgsarbejde om ugen. Kvalitative studier fokuserer især på de voksne børns erfaringer med at yde omsorg. Disse studier peger på, at omsorgsarbejdet opleves som meningsfuldt, men at ansvaret også er forbundet med personlige omkostninger. Ikke mindst for de voksne børn, der samtidig er tilknyttet arbejdsmarkedet (ibid.). Der findes også enkelte studier af, hvordan de ældste erfarer den uformelle hjælp. Disse studier viser, at de fleste ældre er positive og taknemmelige for den omsorg, de får, men familiens omsorg kan også være forbundet med ambivalens. En del finder det svært at bede om hjælp, enten fordi de oplever, at børnene allerede har rigeligt at se til, eller fordi de frygter, at det at modtage hjælp vil ændre ved deres relation. Nogle føler samtidig, at de er en byrde og finder det skamfuldt, at de ikke kan give noget tilbage (ibid. Andersen et al 2020, Bredewold et al 2020).

Denne artikel er et bidrag til forståelsen af, hvordan de ældste erfarer og håndterer det at modtage omsorg fra deres familie. Helt overordnet vil jeg undersøge dette med analytisk afsæt i antropologiske studier, der har undersøgt, hvordan det enkelte menneskes erfaringer med aldring er tæt forbundet med de dominerende værdier og normer i den sociokulturelle kontekst (Clark & Anderson 1967, Cohen 1998, Katz 2006, Lamb 2009, Danely & Lynch 2013). Allerede i 1967

pegede de amerikanske antropologer Margaret Clark og Barbara Andersen på, at forudsætningen for at kunne håndtere alderdommens svækkelse og rolleskift med en vis ro i sindet beroede på, at den enkelte var i stand til at vriste sig fri af de dominerende kulturelle normer i det amerikanske samfund for i stedet at orientere sig mod sekundære værdier (Clark & Anderson 1967). En lignende værdimæssig forhandling syntes at være til stede hos Agnes og de andre ældre jeg talte med i forbindelse med et antropologisk studie af erfaringer med aldring i en dansk sammenhæng. I artiklen peger jeg således på, at de ældste til dels håndterer overgangen til den sene alderdom og afhængigheden af familiens omsorg ved at vriste sig fri af de dominerende idealer om aldring, som især fokuserer på at forblive sund, aktiv og uafhængig. I stedet begynder de ældste at skabe mening ud fra en cirkulær livsfortælling, der handler om deres egen opofrelse for familien og samfundet, og de begynder at navigere ud fra dyder, som tilhører tidligere perioder af deres liv. For at forstå denne re-orientering trækker jeg på antropologisk litteratur knyttet til den moralske vending og begrebet "moralisk arbejde", som refererer til bestræbelserne på at forblive gode mennesker (Mattingly 2014; Mattingly & Throop 2018; Long 2020; Kavedžijas 2020). I det følgende vil jeg kort redegøre for den empiriske undersøgelse, der ligger til grund for artiklen, og hvorfor jeg har valgt at fokusere særligt på Agnes. Derefter vil jeg uddybe min forståelse af begreberne aktiv aldring, generationsbestemte dyder og moralisk arbejde. Endelig udfolder jeg min analyse af Agnes erfaringer med og håndtering af familiens omsorg, efterfulgt af en diskussion af de mulige konsekvenser af de øgede krav til uformel omsorg. Jeg inddrager her erfaringer blandt den bredere gruppe af ældre, der medvirkede i undersøgelsen, og som har lignende erfaringer eller for hvem familiens omsorg savnes eller i højere grad er præget af ambivalens.

Om undersøgelsen og om Agnes som en særlig "case"

Jeg mødte Agnes, da jeg gennemførte en antropologisk undersøgelse om erfaringer med aldring og livets afrunding. Undersøgelsen var del af et større tværvideenskabeligt forskningsprojekt forankret på Dansk Center for Aldringsforskning på Syddansk Universitet, der fokuserede på trivsel og livskvalitet blandt de ældste i deres sidste leveår. Formålet med den antropologiske undersøgelse var at få en dybere indsigt i det enkelte menneskes erfaringer med aldring og at udvide forståelsen af de eksistentielle dimensioner af den sene alderdom. Især fokuserede undersøgelsen på, hvordan de ældste afrundede livet (Jensen 2023).

Undersøgelsen blev gennemført i 2020 til 2022 blandt 15 kvinder og 5 mænd, som nærmede sig eller havde rundet de 90 år. Alle deltagere boede i Sorø kommune – en lille kommune med cirka 30.000 indbyggere bosiddende i mindre byer og landområder. Deltagerne blev rekrutteret med hjælp fra kommunens medarbejdere. De eneste kriterier var deres alder, og at de havde lyst til at tale med en antropolog om deres erfaringer med aldring og deres tanker om døden. Der var en relativ stor variation blandt deltagerne i forhold til baggrund, tidligere hvern og livsløb. Dog med en overvægt af kvinder, der har levet på landet. Der var også forskelle med hensyn til de ældstes livssituation. Enkelte boede fortsat med en ægtefælle. Enkelte boede på plejehjem.

De fleste boede dog alene. Nogle modtog hjælp fra kommunen, andre klarede endnu sig selv. Nogle have en meget tæt forbindelse til deres familier, andre så kun sjældent deres familie og enkelte havde ikke stiftet familie. De fleste deltagere besøgte jeg 3 til 5 gange og altid i deres eget hjem. Metodisk gjorde jeg brug af livshistorieinterviews, tematiserede interviews og uformelle samtaler, som jeg kombinerede med deltager-observation. Selv om jeg fokuserede særligt på de ældstes afrunding af livet, forsøgte jeg at forfølge de temaer, som lå de ældste særligt på sinde. Agnes var en af de ældre, der helt afviste at hun sad og spekulere over livets afslutning. Til gengæld fortalte hun meget gerne om sin hverdag og især om sin familie. Det blev hos Agnes og de fleste andre, jeg talte med, tydeligt, at deres erkendelser af egen aldring og deres håndtering af de mere eksistentielle dimensioner af overgangen til den sene alderdom og livets afslutning i høj grad fandt sted gennem tilsyneladende daglige og udramatiske handlinger knyttet til rutiner, hus og hjem, eller gennem deres relationer til andre.

For flere af de kvinder, der kom fra jævne kår på landet, og som gennem livet havde vægtet deres rolle som mor meget stærkt, fyldte især relationen til børn, børnebørn og oldebørn meget. Det er denne gruppe som nærværende artikel især handler om. Det var et fællestræk for mange af dem, at der var meget på spil i overgangen fra at være den, der overvejende havde givet omsorg, til at blive den, der overvejende modtog omsorg. Jeg blev derfor interesseret i spørgsmålet om, hvordan de ældste, der en stor del af livet har været vant til, at det var dem, der skulle tage sig af andre – erfarer og skaber mening med den omsorg, de modtager. Hvordan balancerer de relationen og forbliver handlede aktører, når det pludselig er børn og børnebørn, der køber ind, tager aftensmaden med, ser papirer igennem, kører dem til lægen og støvsuger huset, inden de går?

Når jeg i det følgende koncentrerer min analyse om Agnes, er det fordi hun i særlig høj grad fokuserer på dette tema i sine beretninger om eget liv og alderdom, men også fordi hun i særlig høj grad synes at lade dette skift med betydninger, der

gjorde det muligt for hende at beskrive den sene alderdom – ikke bare på trods af, men også i kraft af hendes afhængighed af familien – som den bedste periode i sit liv. Samtidig blev det tydeligt, hvor meget hun selv investerede i at forblive et godt menneske i sin relation til børn, svigerbørn og børnebørn. Sidst i artiklen perspektiverer jeg til andre, hvis erfaringer minder om eller afviger fra Agnes.

Den sene alderdom i en særlig kulturel og historisk kontekst

Det stigende antal ældre, som skal forsørges af yngre generationer, har betydet, at alderdommen siden 1990'erne på mange måder er blevet gentænkt. I kontrast til tidligere opfattelser af alderdommen som en periode, hvor den enkelte var dømt til sygdom, tilbagetrækning og afhængighed, har nye idealer vundet indpas. Ikke mindst idealet om, at den enkelte kan gøre meget for at forblive aktiv, sund og selvhjulpent. En lang række forskere har undersøgt, hvordan disse nye idealer påvirker de ældste erfaringer med egen aldring (Cohen 1998, Katz 2006, Lamb 2009). I en amerikansk sammenhæng har antropolog Sarah Lamb peget på, at mange ældre omfavner ideen om aktiv aldring med stor entusiasme, og hun konkluderer, at for de, der har de fysiske, mentale og finansielle resurser, synes livet med aktivitet, sundhed og selvstændighed at give nydelse, mening og selvværd (Lamb 2014: 48). Det dominerende paradigme om vellykket aldring har dog også en bagside, for ifølge Lamb er alle de positive værdier knyttet til vellykket aldring – ligesom de tidligere negative opfattelser af alderdom – dybest set et udtryk for en anti-aldrings kultur; et ubehag ved kropslig og kognitiv funktionsnedsættelse, skrøbelighed og afhængighed (ibid.: 50). Den positive status, som alderdommen er blevet tilskrevet – hvor sunde og aktive ældre finder glæde ved livet, nyder deres frihed og udfolder sig selv – fordrer således, at forfald og afhængighed af andres omsorg udelukkes, fortrænges og gemmes væk på institutioner som plejehjem og hospitaler. Hermed bliver erfaringer med fysisk og mental skrøbelighed og afhængighed ofte forbundet med en følelse af ikke at have gjort det godt nok, en følelse af skam (ibid.: 49). Idealet om den vellykkede og aktive aldring gør sig ikke alene gældende i en amerikansk kontekst. Flere danske studier peger på en lignende tendens (Blaakilde, Kirk og Swane 1998, Nielsen 2006, Lassen 2014, Lassen & Jespersen 2015, Mikkelsen 2017, Oxlund, Grøn & Bregnbæk 2019, Oxlund 2021). I en undersøgelse af forskellige danskeres forestillinger og tanker om "den gode alderdom" gennemført af antropolog Marie Konge Nielsen fremhæver deltagerne især det at forblive aktiv, uafhængig og autonom i modsætning til det ultimative

skræmmebillede, som er et liv på plejehjem – inaktiv og afhængig af andre (Nielsen 2006). Undersøgelsen viser, at alderdommen ikke tillægges en værdi i sig selv. Til gengæld efterstræbes og anerkendes det at være en "ungdommelig ældre" (ibid.: 40f). En række studier har desuden undersøgt, hvordan politiske indsatser med fokus på aktiv aldring problematiserer forfald, passivitet og afhængighed, men også hvordan de ældste forsøger at tilpasse sig og genforhandle betydningen af det fremherskende ideal (Thuesen 2013, Lassen 2014, Lassen & Jespersen 2015, Thomasen 2018).

De ældstes erfaringer med og håndtering af egen aldring er dog ikke alene påvirket af nutidens fremherskende idealer om aktivitet og uafhængighed. Også de værdier, de ældste tidligere i livet har navigeret efter, spiller en rolle. Inden for aldringsforskningen har især livsløbsstudier fokuseret på, hvordan mennesker, som er født i den samme periode, og som har levet under de samme vilkår og med de samme muligheder og begrænsninger, ofte har fulgt de samme sociale stier og derfor ofte også vil dele nogle fælles værdier og dyder. Specielt i perioder, hvor samfundet er under hastig forandring, kan dette skabe generationseffekter, hvor mennesker født i den samme periode vil dele bestemte værdier og forventninger, der opretholdes livet igennem (Elder 1974; Elder m.fl. 2004; Bengtson, m.fl. 2005; Danely & Lynch 2013). Det var især en række nordiske studier, som tager afsæt i almindelige menneskers mundtlige og skriftlige livshistorier, som gav mig en større forståelse af nogle gennemgående træk i de allerældstes livsanskuelser, selvpfattelser og værdier i sammenligning med senere generationer (Thorsen 1998, Gullestad 1996, Horsdal 2000, Nielsen 2006). Studierne peger på, at især arbejdsomhed, pligt og ansvar for familien og dyder som nøjsomhed, lydighed, trofasthed, høflighed, beskedenhed og taknemmelighed er centrale værdier i de ældres vurderinger af dem selv. Dette stilles i kontrast til yngre generationer, som i højere grad ser personlige valg og selvrealisering som et livsmål (ibid.). Samlet set viser undersøgelserne nogle tendenser, som også fremanalyseres i en række sociologiske hovedværker fra samme tidsperiode, om overgangen fra traditionelle til moderne og senmordene livsformer; om overgange fra livsformer, som var relativt stabile, cykliske og forankret i forhold til sted og slægt, til langt mere individualiserede, fragmenterede og splittede liv, som fordrede og fremelskede større refleksivitet og individuel selvrealisering (fx Giddens 1996). Samtidig er det selvfølgelig vigtigt at have for øje, at der altid vil være store variationer mellem forskellige mennesker - i relation til lokalitet, klasse og køn og alt afhængig af individets sind og temperament. Ligeledes er det helt centralt, at ældre og yngre mennesker lever sammen og hele tiden påvirker hinanden. Selv om barndom og ungdom ofte er særligt formative livsfaser, er de værdier, vi navigerer efter, til

evig forhandling og i evig forandring. Disse forhandlinger og forandringer finder blandt andet sted gennem konflikter, men også gennem samarbejde og omsorg mellem generationer (Gullestad 1996).

Men hvordan navigerer de ældste mellem de forskellige idealer, værdier og dyder? For at forstå de subtile måder, hvorpå Agnes og de andre, jeg har fulgt, forhandler og aktiverer værdier og dyder i deres bestræbelser på at skabe mening med og håndtere deres afhængighed af familien, henter jeg inspiration fra den etiske vending indenfor antropologien, hvor moral og dermed også dyder ses som uløselig forbundet med menneskers bestræbelser på at leve et godt og meningsfyldt liv (Mattingly & Throop 2018). Ifølge antropolog Cheryl Mattingly kommer vores stræben efter at være ordentlige mennesker til udtryk gennem mange samtidige moralske projekter, hvor nogle har en så stor betydning, at de er uløseligt forbundet med, hvem vi er som mennesker. Når sådanne moralske projekter trues, sættes selvet og livets mening på spil, og vi tvinges til at reorientere os moralsk, genoverveje vores liv, og hvem vi er. Dette fordrer, at vi må eksperimentere både med nye fortolkninger og nye handlinger, eller med Mattingly betegnelse udøve et "moralisk arbejde". Dette moralske arbejde finder sted i hverdagens almindelige levede liv, men indskrives samtidig i vores fortællinger om os selv. Det moralske arbejde er tæt forbundet med kulturelle idealer, værdier og dyder, men indebærer også en potentiel forandring af disse (Mattingly 2014). I min forståelse af de ældstes moralske bestræbelser trækker jeg samtidig på Susan Longs antropologiske studier af aldring i en japansk kontekst, hvor de ældre blandt andet forsøger at håndtere afhængighed ved at minimere den byrde, de udgør for andre (Long 2020). Ligeledes ser jeg mange paralleller til Iza Kavedžijas antropologiske studier, som fokuserer på, hvordan ældre i Japan bestræber sig på at kultivere en taknemmelig indstilling, som gør det lettere for dem at hvile i nuet (Kavedžijas 2020).

Et meningsfyldt liv i lænestolen

Blandt de ældste jeg talte med, var idealet om aktiv aldring i høj grad til stede (Lamb 2014, Mikkelsen 2017, Oxlund 2021). Især fortalte mange om årene efter pensionen, som var der tale om en anden ungdom. De fortalte om glæden ved at få tid og overskud til at passe deres børnebørn, til at plante blomster i deres have, til at gå til gymnastik, stavgang, kroket og golf. De fortalte om frivilligt arbejde på lokalarkivet, i genbrugsbutikker eller som besøgsvenner. De fortalte, at de kastede sig over snedkerarbejde, fritidslandbrug og håndarbejde. De sang i kor, lærte

nye sprog, læste skønlitteratur, var med i læseklubber, var på sommerhøjskole, busture og udlandsrejser. De ældste har haft mange muligheder – som forældre og bedsteforældre ikke havde – og det aktive liv synes i tråd med Sarah Lambs indsigter i en amerikansk kontekst både at være forbundet med selvværd, livsglæde og omgivelsernes anerkendelse (Lamb 2014). At idealet om den aktive alderdom samtidig er forbundet med visse moralske krav var også tydeligt (ibid.). Mange fortalte for eksempel om, hvordan de trænede på motionscyklen, lavede gymnastik og insisterede på at gå tur hver dag: "Kun hvis det regner, får jeg lov at slippe, men så skal jeg gå op og ned ad trappen tre gange. *Det er reglementet*. Man skulle jo nødtigt gå til i dovenskab." Med få undtagelser måtte de ældre, jeg talte med, dog se i øjnene, at de ikke længere var i stand til leve op til idealet om aktiv aldring. Deres kroppe var ramt af kroniske sygdomme, svækkelse og smerter. De havde ikke længere kræfter til at få sig rørt så meget, som de gerne ville eller til at tage del i et aktivt socialt liv. Flere var i gang med at gøre den svære erkendelse, at de ikke længere var aktive ældre, men gamle, svagelige og afhængige af andre. I denne overgang var det dominerende ideal om den aktive aldring ikke særligt anvendeligt til at skabe positiv mening med tilværelsen (ibid.). Dette kom blandt andet til udtryk i form af irritation, ærgrelse, tristhed og skam over, at de ikke kunne det samme som før. Særligt stærkt kom idealet om den aktive aldring dog til udtryk i de ældstes angst for at blive afhængige af endnu mere hjælp, end de allerede fik: "Jeg vil kunne klare mig selv. Jeg gider ikke være til byrde. Jamen, det er da ydmygende og nedværdigende at skulle have andre til at hjælpe sig. Nej nej, nej nej! Det har jeg ikke lyst til". Selv om overgangen til den sene alderdom og den stadig større afhængighed af andre var forbundet med tab og ofte indebar både skam, ærgrelse og sorg, formåede de fleste til en vis grad at balancere disse følelser ved at genforhandle og finde ny mening med tilværelsen. Inspireret af Clark & Andersens pointe om, at en meningsfuld alderdom beror på en reorientering fra dominerende kulturelle normer til sekundære værdier (Clark & Anderson 1967), så jeg en lignende genforhandling i en dansk sammenhæng. Især synes de ældste at trække på værdier og dyder fra tidligere perioder af deres liv, når de skabte mening med og forsøgte at håndtere den sene alderdoms afhængighed af andres omsorg. De ældste jeg talte med, var sjældent eksplicite om de værdier og dyder de navigerede efter. Deres værdier og dyder kom snarere til udtryk i fortællinger om, hvordan de havde klaret sig gennem 1930ernes knaphed og 1940erne usikkerhed, og hvordan de havde etableret sig i 1950erne. I tråd med tidligere studier af værdier og livsanskuelser blandt generationer født i mellemkrigstiden (Thorsen

1998, Gullestad 1996, Horsdal 2000, Nielsen 2006), er det et fællestræk for mange af de ældste – og i særdeleshed de kvinder, som havde været medhjælpende hustruer – at de i deres selvfremstilling i høj grad vægtede, hvordan de udfyldte deres sociale rolle til nytte for gårdens drift, og hvordan de tog sig af andre som omsorgsfulde hustruer, døtre, svigerdøtre, mødre og bedstemødre. Her blev det tydeligt, at det ikke var familien, der var til for den enkelte, men den enkelte, der var til for familien, hvorfor opofrelse blev anskuet som en selvfølgelig prisværdig dyd. Et andet gennemgående træk i de ældstes fortællinger var, at de nedtonede lidelse, underspillede sorg og bestræbte sig på at lægge en dæmper på stærke følelser. En evne til at tilpasse sig sine omstændigheder løber som en understrøm i stort set alle fortællinger: "Jeg hænger ikke i det, der ikke kan lade sig gøre", "Tingene er, som de er".

I det følgende vil jeg se nærmere på, hvordan Agnes skaber mening med og håndterer overgangen til den sene alderdom og den stadig større afhængighed af familiens omsorg på en måde, som giver hende ro i sindet. Central for Agnes håndtering er en aktivering af de værdier og dyder, hun er vokset op med, men også en kreativ forhandling af mening i bestræbelsen på at forblive et moralsk menneske, trods forandrede livsbetingelser og en ny rolle som modtager af omsorg.

Selvom Agnes liv er blevet temmelig indskrænket, har hun det godt. "Jeg er så glad for mit liv", siger hun, når jeg spørger, hvordan det går. Faktisk synes hun aldrig, hun har haft det bedre. Hos Agnes synes der at være en accept af, at hun nu befinder sig i en fase af livet, hvor hun ikke længere kan gå, og hvor hun med god samvittighed kan sidde det meste af dagen i sin stol. Hun er også indforstået med, at det nu er hende, der er afhængig af andres hjælp. Som vi skal se, synes accepten at være tæt forbundet med den måde hun tillægger sin egen situation mening og forbliver en moralsk aktør.

"Jeg er ikke syg, jeg er slidt" – den moralske krop

"Jeg er ikke syg, jeg er slidt" siger Agnes om sine gigtplagede ben, "men jeg har jo også arbejdet, siden jeg blev konfirmeret." En af de måder, hvorpå Agnes skaber mening med sin afhængighed af andre, er ved at forbinde kroppens svækkelse med et langt, nyttigt, arbejdsomt og nøjsomt liv. Agnes blev født 1932 i Slagelse og er ud af en søskendeflok på fem. Moren var hjemmegående, mens faren var chauffør for Slagelse Margarinefabrik. De boede i en toværelses lejlighed, hvor børnene sov i samme værelse som forældrene. Efter konfirmationen kom hun ud at tjene, til hun som ganske ung blev gift med en landpost. Sammen flyttede

parret ind i et lillebitte hus på 30 kvadratmeter. Her boede de, mens de forgæves søgte boligselskabet om at få en lejlighed. Først efter 11 år fik de en lejlighed på 42 kvadratmeter, så en på 65 kvadratmeter, så en på 98 kvadratmeter, og så endelig i 1977 havde de råd til at bygge eget parcelhus. Som nygift fik Agnes arbejde på forskellige telefoncentraler, hvor damerne sad på lange rækker og besvarede opkald. Mange af dem, der ringede, ville bare have klokken, men ellers sad de og forbandt telefoner og krydsede numrene af på gule kuponer. Det første minut var gratis. Da telefoncentralernes tid var forbi, arbejdede Agnes i en periode som hjemmesyerske, hvor hun syede plastiktoilettasker for en grosserer. Agnes var rigtig glad for det arbejde, men plastikken lugtede, og da de fik det tredje barn, måtte hun stoppe af hensyn til barnets helbred. Herefter gjorde Agnes rent forskellige steder. De sidste 17 år af sit arbejdsliv gjorde hun rent på et hospital, og derefter var Agnes sådan set også træt. Tidligere gik Agnes til fysioterapeut og fik forskellige øvelser, og hun gik til massør og fik massage, men der er ikke noget, der hjælper på slitage, mener Agnes, og nu orker hun ikke at gøre mere ved det. Hun tager seks Panodil om dagen, for som lægen siger; alt andet end Panodil er noget lort. Som tidligere nævnt er der i vores samfund en forventning om at ældre skal forblive aktive så længe som overhovedet muligt og indsatsen målrettet de ældste er således i høj grad orienteret mod behandling, rehabilitering og genoptræning (Christensen 2020, Oxlund 2021). Når Agnes understreger, at hun ikke er syg, men slidt, og når hun afviser, at gøre mere for at optimere sin egen krop, kan det betragtes som en måde at gøre den svækkede og afhængige krop moralsk værdig og dermed forblive moralsk aktør (Mattingly 2014). Ved at se kroppens tilstand som et resultat af et langt slidsomt liv vrister hun kroppen fri af den uværdighed, som det moralske imperativ om aktiv aldring og selvhjulpenhed på mange måder tilskrive den. I stedet forbindes dens svækkelse med mange års slid og slæb for familie og samfund og bliver en manifestering af, at hun har lavet mad nok, vasket tøj nok, taget sig nok af andre; vasket dem, givet dem tøj på, sørget for at de fik mad. Med hendes egne ord: "Jeg *har* gjort dagens gode gerning". I tråd hermed forbindes accepten af livet i lænestolen med en opfattelse af alderdommen som en særlig livsfase, hvor svækkelse er en naturlig del af en langt liv, og hvor den indsats, hun har gjort gennem livet, moralsk legitimerer, at hun nu sætter sig i sin stol og indtager en ny social rolle, som modtager af omsorg.

"Du gjorde det samme for mormor" – den usynlige generationskontrakt

Agnes får i hverdagen meget omsorg og hjælp fra sin familie. Hun fortæller, at hun får sms'er fra sine børn hver dag, fordi de vil sikre sig, at hun har det godt. Om formiddagen skriver hun med sin yngste datter, om aftenen skriver hun med sin mellemste datter, og inden hun går i seng, skriver hun med sit ældste barnebarn. Og så ringer hun sammen med sin søn én gang om ugen. Derudover kommer de også hos hende *alle sammen!* De kommer flere gange om ugen: så kommer det ene hold, og så kommer det andet hold, og så kommer det tredje hold, og det er Agnes taknemmelig for. Og de hjælper hende med alt, understreger Agnes; med hendes pengesager, med indkøb, med reparationer, og de sørger for, at hun får sine piller på apoteket. Forleden skulle hun have fat i lægen, fordi hun havde fået stafylokokker på det ene ben, og der er Agnes lidt gammeldags, for hun er glad for mobilen og de billeder og beskeder, som de forskellige sender, men hun har jo arbejdet på centralen – og er vant til den gammeldags telefon. Når man ringer til lægen, skal man trykke både her og der, og det kan Agnes ikke finde ud af, og derfor har pigerne også sagt: "Det skal vi nok klare". "Jamen, der har vi det igen", siger Agnes, "jeg bliver vartet op". Køre hende til læge, gør de også. Hvis Agnes gør indsigelser, så siger de til hende: "Jamen, Mor. Sådan har *du* jo også altid været overfor Mormor". Og så bliver Agnes glad. Hendes mor boede lige nede af vejen i nummer 40, og der var ikke nogen slinger i valsen hos hende, for hun var en meget fin dame, som aldrig gik uden for sin dør uden at være sminket, og det har Agnes arvet. Når der var fest, sang hun en masse festlige viser og slog takten ved at banke næve og albue ned i bordet. Agnes har også brugt mange år af sin egen alderdom på at tage sig af sin mand, som også var godt nedslidt. Agnes passede ham til det sidste, og det er hun stolt af, siger hun med eftertryk. Hver dag måtte hun have ham i bad og klæde ham af og på og forsøge at få ham til at spise, men han spiste stort set ingenting til sidst. Det eneste, han gjorde, var at sidde inde i lastens hule, hvor han havde sit skrivebord, sin harmonika og sit elorgel, og der røg han 30-40 cigaretter om dagen.

Agnes skaber i høj grad mening med børnenes hjælp ved at knytte den an til den omsorg, hun selv har givet til andre som mor, datter og ægtefælle. Agnes har taget sig af sine børn, af sin syge mor og sin syge mand. Den selvopofrende omsorg for andre er hos Agnes en dyd, mens familien forbindes med en institution, hvor kvinderne tager sig af hinanden og deres ægtefæller på tværs af generationer. Nu er det ifølge kontrakten døtrenes tur til at tage sig af hende. Der da er tale om en

usynlig kulturel kontrakt indenfor familien, glæder det dog Agnes meget, når de bekræfter den over for hende: "Jamen mor, du gjorde det samme for mormor." For Agnes synes dette at bekræfte de særligt tætte familiebånd og en udveksling af omsorg, som er tæt forbundet med kærlighed (Gammeltoft 2021). Døtrenes omsorg synes hermed også at være en manifestering af en vellykket livsgerning, og Agnes lægger derfor en stor del stolthed i, at hun kan klare sig med familiens hjælp frem for at få hjælp af det offentlige. Samtidig gør Agnes det klart for sine børn, at hun er indforstået med, at der er en grænse for den hjælp hun med rimelighed kan forvente: "Jeg *har* sagt til mine piger: '*hvis* jeg bliver så dårlig, så jeg intet kan, så vil jeg gerne på plejehjem.' For der er ikke nogen, der skal have mere besvær med mig. Jeg synes, de *har rigeligt*." Her træder velfærdsstaten ind som et vigtigt sikkerhedsnet. Samtidig berøres et sideløbende tema i Agnes fortælling. Selv om Agnes på mange måder finder mening og glæde i den omsorg, hun får fra sin familie, bestræber hun sig også på at balancere relationen på en måde, hvor hun forbliver en moralsk aktør. Dette ser jeg nærmere på i det følgende.

"Jeg giver hellere til mine børn" – gavens moralske økonomi

Hver gang jeg besøger Agnes, har hun gang i nye strikkeprojekter. Hun kan godt strikke et par karklude eller et par sokker på en dag, men hun strikker også sweatre til sine børnebørn og babytøj til sine oldebørn. Hun giver også gerne børnene andre gaver. "Jeg bruger ikke så meget på mig selv, for jeg vil hellere give til børnene", fortæller hun, "for ved du hvad, de bliver så glade, når de får et eller andet, og så siger tøserne til mig: 'Jamen, du har aldrig brugt nogle penge på dig selv! Det er rigtigt, for jeg har ikke haft penge før nu, men jeg giver hellere til mine børn og helst, mens jeg kan se, hvor glade de bliver.'" Forleden forærede Agnes for eksempel sin datter en dåse meget fin creme. "Min datter har da råd til at købe sådan en selv, men det *har* altså en betydning at kunne sige: 'Den har jeg fået af Mor'." Agnes giver også tit hundrede kroner, som "får en særlig plads i deres pung". Agnes fortæller videre: "Når de så har købt noget for dem, så siger de: 'Den har jeg købt for Mormor-penge.'" Gennem sine gaver og fortællinger om dem, insisterer Agnes på, at hun hellere giver end modtager, "ved du hvad, jeg kan undvære alt til mine børn."

I de fleste samfund er den gensidige udveksling af følelser, tjenester og gaver – eller reciprocitet – en hel central værdi (Mauss 1990). At forblive et godt menneske også i slutningen af livet, hvor man er blevet afhængig af andres hjælp, er således tæt forbundet med viljen til, men også muligheden for at give tilbage (Long 2020:30). I dette lys kan Agnes gavmildhed og den vægt hun tillægger gaverne

til sine børn og børnebørn ses som en bestræbelse på at holde fast i sin rolle som mor og bedstemor, men også som en måde at balancere den mulige byrde hendes afhængighed kan udgøre.

"Verdens dejligste børn" – en taknemlig indstilling

Agnes gør sig samtidig meget umage med at have den rette indstilling og attitude overfor sin familie. Hun insisterer på at bevare det gode humør, vise at hun er glad for sin tilværelse og sikre, at børnene ikke er bekymrede for hende. Selv om hun sidder det meste af sin tid alene, gør hun meget ud af at fortælle, at hun "slet ikke har tid nok", fordi hun altid er beskæftiget med strikketøj og Tv- programmer. Agnes gør også alt for ikke at klage sig, og hun nedtoner de skavanker, hun lever med. Ligeledes gør hun i vid udstrækning brug af humor, som en frisættende måde at håndtere egen svækkelse, hvor tegn på aldring ikke længere skjules (Danely 2017 :157). Blærerne på benet "gør ikke engang ondt når jeg griner". Det gode humør og den bramfri og humoristiske tone kan ses som en måde at bevare værdighed, men kan også ses som et moralsk forsøg på at minimere børnenes bekymringer. Agnes insisterer også på at tale om positive ting, når de er sammen. Hun kunne derfor aldrig finde på at begynde at tale om sin egen død. Da jeg spørger, om det er et emne, de nogle gange berører, ser hun undrende på mig og afviser blankt. Når børnene kommer og besøger hende, har de jo ikke ubegrænset tid, forklarer hun mig. De har jo deres liv, de skal fortælle om, og der er også meget praktisk, de skal have ordnet og hjulpet med, mens de er der, og så sidder de altså ikke og bruger den kostbare tid på at tale om triste ting som 'Den sidste vilje'. Vor Herre bevares. Sådan noget interesserer for øvrigt slet ikke Agnes, sådan noget tænker hun *aldrig* på, understreger hun. "Jeg har så mange gode ting at tænke på i stedet." Også taknemmelighed er en måde, hvorpå Agnes giver tilbage. Hver gang talen falder på børnene siger hun ting som: "Jeg har verdens dejligste børn, svigerbørn, børnebørn og oldebørn", "Du kan godt se, hvor meget jeg har at glæde mig over", "Jeg kan ikke forlange det bedre", "Jeg er jo lykkelig for alt det, de gør", "Jeg er privilegeret i hoved og røv". Agnes gør sig umage med at have den rette indstilling overfor sin familie, i sin moralske bestræbelse på at give tilbage. I tråd med Kavedžijas observationer kan kultivering af taknemmelighed også medfører at den potentielle ærgrelse og skam over at modtage hjælp i stedet bliver en kilde til dyb mening med og i den sene alderdom (Kavedžijas 2020: 68).

Diskussion

Som flere har peget på, kan overgangen til den sene alderdoms svækkelse og afhængighed af andre være særlig udfordrende i samfund, der hylder den aktive og ungdommelige aldring (Nielsen 2006, Lamb 2014, Lassen & Jespersen 2015), og hvor der er en tendens til at "værdighed rimer på uafhængighed" (Oxlund 2021). Spørgsmålet er hvordan de ældste i denne kulturelle kontekst skaber mening med børnenes uformelle omsorg.

Måden, hvorpå Agnes skaber mening med og håndtere familiens praktiske hjælp og omsorg tydeliggør, at den kan opleves som meningsfyldt og være en kilde til glæde, men Agnes eksemplificerer også at meningsfylden og glæden ikke kommer af sig selv, men beror på en aktiv indsats eller et moralsk arbejde (Mattingly 2014). Dette går igen blandt mange af de andre ældre, jeg har talt med. Mange af de kvinder, der som Agnes er vokset op under jævne kår, synes at finde mening med den hjælp, de modtager, ved at fortælle om, hvordan de har arbejdet hårdt gennem livet, og hvordan de selv har taget sig af deres børn og børnebørn, af deres syge og døende ægtefælle, og af ældre og døende familiemedlemmer, da de havde kræfterne. Børn og børnebørns omsorg kan i forlængelse heraf opleves som udveksling af kærlighed, men også som en rimelig forlængelse af en veludført livsgerning, hvor de selv tog sig af andre, så længe de kunne. De ældre forsøger samtidig at minimere den byrde, de udgør for deres familier. De forsøger at klare så meget, som de kan, men de trækker sig også tit fra sociale sammenhænge, hvor de ikke længere kan gøre nytte i en frygt for være til besvær med deres svækkede kroppe og sanser. De stopper med at arbejde i genbrugsbutikkerne, når de ikke længere kan hænge tøjet på bøjle, de bliver hellere hjemme, når de ikke længere kan se til at spise pænt. De forsøger også at gøre gengæld for den hjælp, de får ved at give gaver og penge, og de bestræber sig på at bevare det gode humør og være positive. Ligeledes er taknemmelighed en udbredt måde, hvorpå de ældre forsøger at give tilbage. Til gengæld nedtoner de deres skavanker og passer på ikke at klage sig. Selv når de vitterligt er syge insistere flere på, at det ikke er noget særligt.

Bestræbelserne på at minimere besværet for børnene rækker ofte også ind i fremtiden. Mange giver udtryk for, at de er meget bange for at blive endnu mere afhængig og særlig demens frygtes. Med afsæt i Mattinglys pointer om at både selvet og livets mening sættes på spil, når vores moralske bestræbelser bryder sammen (Mattingly 2014), kan den stærke bekymring for at blive dement, ses som tæt forbundet med, at de ældste ikke kan vide sig sikre på, om de så vil være i stand til at give tilbage til deres nærmeste, i det mindste i form af kærlighed, et godt

humør eller taknemmelighed. I det lys kan de ofte forekommende ytringer om, at man langt hellere vil dø end miste forstanden ses som en måde at foregribe den mulige moralske opløsning i fremtiden ved på forhånd at gøre andre opmærksom på, at det ikke er med ens gode vilje; at det er det værste, man kunne forestille sig. Også tanker om egen begravelse og gravsted kan ses som moralske handlinger, hvormed de ældste forsøger at minimere den byrde, de vil udgøre efter døden. De fleste af de ældre, jeg talte med, som havde udfyldt 'Den sidste vilje', huskede knapt, hvad de havde skrevet ned. Det, de vægtede, var, at det gjorde det lettere for børnene. De fleste ønskede ikke et egentligt gravsted, men en plade på græsplænen eller en plads i de ukendtes grav. Dette begrundede de med, at de ikke ønskede at bebyrde børnene med de høje udgifter forbundet med at holde et gravsted, og at de ikke skulle føle sig forpligtede til at rive og sætte blomster.

Selv om alle forsøgte at skabe ny mening og forblive moralske aktører, var det langt fra alle, jeg talte med, som var i stand til at tage imod familiens hjælp med den samme ro i sindet som Agnes. Dette kan skyldes mange ting, men som Gullestad pointerer: Hvad der opfattes som moralsk prisværdigt, formes og kultiveres i et samspil med historiske og kulturelle livsbetingelser, men også gennem hverdagslivets kropslige erfaringer og den bekræftelse eller mangel på bekræftelse, vi får i den sociale omgang med andre mennesker og i den daglige udveksling og forhandling af værdier og holdninger (Gullestad 1996: 26). At nå frem til accept og en følelse af at forblive et godt menneske afhænger i høj grad af de sociale relationer. Det betyder meget, når børnene bekræfter den usynlige kontrakt, der findes mellem den ældre og samfundet og den ældre og de yngre generationer med sætninger som: "du har altid arbejdet hårdt" eller "du gjorde det samme for mormor". På samme vis har det stor betydning, at de ældstes moralske arbejde bemærkes, at deres gaver værdsættes, at deres penge får en "særlig plads i deres pung", at de omtales og anerkendes som værende positive og taknemmelige.

Dette er dog langt fra en selvfølge. En anden artikel kunne således handle om, hvordan de ældste håndterer det, når de ikke ser familien, så meget som de kunne ønske sig – eller når deres bestræbelser på at forblive moralske mennesker, misforstås eller helt overses: "Der kan jo gå måneder mellem, jeg ser dem", "Min datter kører ellers lige forbi til og fra arbejde", "Jeg har altid været glad for mine drenge, men jeg må indrømme, at jeg på mine gamle dage gerne ville have haft en datter tæt på, der kunne hjælpe en lille smule". Sådanne ytringer forklares og forsvares ofte straks: "De har også lange arbejdsdage og lang transport og sådan noget", og ofte med henvisning til, at tiden er blevet en anden: "Jeg vil ikke forlange eller forvente noget af dem, for jeg ved godt, at tiden i dag er meget stresset", "Det ligger i tiden". Bemærkninger der kunne opfattes som kritik følges også hurtigt

op af forsøg på accept: "Men det er hyggeligt, når vi ses", "De skal ikke leve mit liv", "Jeg er heldigvis ikke ked af at være alene". Og forsøg på at holde fast i den kontakt, der nu engang er: "De skal ikke høre på mine beklagelser, så gider de jo heller ikke ringe mere."

I tråd med tidligere studier af ældres erfaringer med at være modtagere af familiens omsorg (Andersen et al 2020, Bredewold et al 2020, Andersen, Topholm & Sparre 2023) peger dette på, at kravene om at voksne børn i højere grad træder til og yder deres forældre uformel omsorg, også kan have nogle negative konsekvenser. De øgede krav til uformel omsorg kan ikke alene skabe nogle forventninger, som mange voksne børn vil have svært ved at leve op til, men også sætte mange ældre i en situation, hvor de i højere grad kan komme til at føle sig som en byrde og hvor afhængigheden og det at modtage hjælp risikere at føre til stærkt ambivalente relationer og i værste fald skuffelser, skamfulde følelser og tab af mening.

Konklusion

I årtier har velfærdsstaten i stadig større omfang overtaget omsorgen for de ældste fra familien. Med flere ældre i vores samfund, stigende udgifter, krav om effektivisering og en akut mangel på ansatte inden for plejesektoren, er dette nu under forandring. I dag spiller familiens omsorg og hjælp atter en stor rolle i mange ældres liv. I denne artikel har jeg rettet opmærksomheden mod, hvordan ældre – der livet igennem har taget sig af andre – håndterer, at det nu er dem der er afhængige af slægtens omsorg. Ved at kombinere livsløbsstudier, der fokuserer på historisk formaterede værdier og dyder, og antropologiske studier af moralsk arbejde, har jeg især rettet min opmærksomhed mod de ældstes bestræbelser på at forblive gode mennesker. Jeg har samtidig vist, hvordan de ældstes forvaltning af familiens omsorg hverken kan forstås løsrevet fra den tid en specifik generation har levet i, eller fra den kontinuerlige forhandling af mening, der sker på tværs af generationer. Jeg har argumenteret for at de ældste i deres bestræbelser ofte må give slip på dominerende idealer om selvstændighed og i stedet skabe mening med og håndtere relationen til slægten ved at trække på værdier og dyder fra egen opvækst. Samtidig har jeg peget på, at denne strategi fordrer – ikke alene at familien træder til, men også at de anerkender det hårde arbejde, det er at forblive en moralsk aktør, der er glad, tilfreds og taknemmelig. På denne baggrund peger artiklen på, at kravene om en øget uformel omsorg både kan føre til meningsfylde og glæde i den sene alderdom, men også tab af mening, skuffelse og skam. Hvis formålet med den uformelle omsorg er at sikre de ældste en værdig

alderdom er det er således væsentligt, at der tages højde for de sociale relationers kompleksitet og de ældstes bestræbelser på at forblive gode mennesker. Dette fordrer en opmærksomhed over for det enkelte menneskes samlede livsforløb og livsfortælling, og et blik for at det at give og modtage omsorg er noget cirkulært, der finder sted hen over tid.

Referencer

- Andersen, Helle Elisabeth, Bente Hoeck, Dorthé Susanne Nielsen, Jesper Ryg & Charlotte Delmar (2020). Caring responsibility from the perspectives of older persons whose adult children are their caregivers. *International Journal of Older People Nursing*, 15(4), e12335, 1–13. <https://doi.org/10.1111/opn.12335>
- Andersen, Laura Skifter, Emmy Hjort-Enemark Topholm & Sara Lei Sparre (2023) Uformel omsorg til hjemmeboende ældre. Et afgrænset kvalitativt litteraturstudie, VIVE.
- Bengtson, Vern L., Glen H. Elder & Norella M. Putney (2005) "The Life Course Perspective on Aging: Linked Lives, Timing, and History" I: M. Johnson, V. L. Bengtson, P. Coleman, and T. Kirkwood (eds.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 329-47. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511610714.053>
- Bredewold, Femmianne, Loes Verplanke, Thomas Kampen, Evelien Tonkens, & Jan W. Duyvendak (2020). The care receivers perspective: How care-dependent people struggle with accepting help from family members, friends and neighbours. *Health and Social Care in the Community*, 28(3), 762–770. <https://doi.org/10.1111/hsc.12906>
- Christensen, Loa Teglgård (2020), Crafting Valued Old Lives: Quandaries in Danish Home Care, PhD Dissertation, Department of Anthropology, University of Copenhagen.
- Clark, Margaret, & Anderson, Barbara (1967). *Culture and aging: An anthropological study of older Americans*, Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Clotworthy, Amy (2018) 'Hjemmearbejde' – om hvordan hverdags-rehabilitering i hjemmet påvirker ældre borgere, I: Stinne Glasdam & Frode F. Jacobsen (red) *Gerontologi. Perspektiver på ældre mennesker*, København: Gads Forlag, 407-423.
- Cohen, Lawrence (1998) *No aging in India: Alzheimer's, the bad family, and other modern things*, University of California Press, Berkeley, Calif. <https://doi.org/10.1525/california/9780520083967.001.0001>
- Danely, Jason & Caitrin Lynch (2013) Introduction, In: Caitrin Lynch & Jason Danely (eds) *Transitions and transformations: Cultural perspectives on aging and the life course*, New York: Berghahn Books.
- Danely, Jason (2017) Foolish Vitality. Humor, Risk, and Success in Japan, In: Sarah Lamb (ed.) *Successful Aging as a Contemporary Obsession: Global Perspectives*, New Brunswick: Rutgers University Press.
- Elder, Glen H. (1974) *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*, Chicago: University of Chicago Press.
- Elder, Glen H., Monica K. Johnson & Robert Crosnoe (2004) "The Emergence and Development of Life Course Theory", I: J. L. Mortimer, & M.J. Shanahan (Eds.), *Handbook of the Life Course*, Springer, 3-19. https://doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_1

- Gammeltoft, Tine M. (2021) The Force of Love: Type II Diabetes in Vietnam as Tentatively Transformative Experience, *ETHOS*, Vol. 49, Issue 3, 329–347. <https://doi.org/10.1111/etho.12317>
- Giddens, Anthony (1996) *Modernitet og selvidentitet*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Gullestad, Marianne (1996) *Hverdagsfilosofier. Verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge*, Universitetsforlaget Oslo.
- Horsdal, Marianne (2000) *Vilje og vilkår: Identitet, læring og demokrati*, København: Borgen.
- Jensen, Stine Grønbæk (2023) Vi har haft vores tid. Når de ældste afrunder livet. Århus: Aarhus Universitetsforlag. <https://doi.org/10.2307/jj.10518957>
- Katz, Stephen (2006) "From Chronology to Functionality: Critical Reflections on the Gerontology of the Body" in *Aging, Globalization and Inequality. The New Critical Gerontology*, eds. J. Baars, D. Dannefer, C. Phillipson & A. Walker, Baywood Publishing Company, Inc., Amityville, New York, pp. 123-138.
- Kavedžija, Iza (2020) An Attitude of Gratitude: Older Japanese in the Hopeful Present, *Anthropology & Aging*, Vol 41, No 2, 59-71, <https://doi.org/10.5195/aa.2020.244>
- Lamb, Sarah, (2014) Permanent personhood or meaningful decline? Toward a critical anthropology of successful aging, *Journal of Aging Studies*, volume 29, 41-52, <https://doi.org.proxy1-bib.sdu.dk/10.1016/j.jaging.2013.12.006>
- Lassen, Aske Juul (2014) *Active ageing and the unmaking of old age*, Phd.-afhandling, Center for Sund Aldring, Saxo Institut, Københavns Universitet.
- Lassen, Aske. J., & Astrid Pernille Jespersen (2015). Ældres hverdagspraksisser i aldring spolitikken: Om synkroniseringsarbejdet imellem hverdag og politik. *Tidsskriftet Kulturstudier*, 2015:1. <https://doi.org/10.7146/ks.v6i1.21242>
- Long, Susan (2020) Family, Time, and Meaning toward the End of Life in Japan, *Anthropology & Aging*, Vol 41, No 2, 24-45, <https://doi.org/10.5195/aa.2020.246>
- Ludvigsen, Bodil Hedegaard (2016) Når ældre mennesker bliver gamle. Betydningen af velfærdsstaten og medborgerskabet, *Tidsskriftet Antropologi*, 73, 89-110, <https://doi.org/10.7146/ta.v0i73.107078>
- Mattingly, Cheryl (2014) *Moral Laboratories. Family Peril and the struggle for a good life*. California: California Press.
- Mattingly, Cheryl & Jason Throop (2018) The Anthropology of Ethics and Morality, *Annual Review of Anthropology*, 47, 1, 475-492. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102317-050129>
- Mauss, Marcel. (1990[1923]) *The Gift: The form and reason for exchange in Archaic societies*. London: Routledge Classics.
- Mikkelsen, Henrik H. 2017. "Never too Late for Pleasure: Aging, Neoliberalism, and the Politics of Potentiality in Denmark." *American Ethnologist* 44 (4): 646–656. <https://doi.org/10.1111/amet.12563>
- Nielsen, Marie Konge (2006) *Et godt liv som gammel*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Oxlund, Bjarke; Grøn, Lone; Bregnbæk, Susanne (2019). 'Introduktion: Sund aldring og sociale relationer' *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 30, 5-19. <https://doi.org/10.7146/TFSS.v15i30.114576>
- Oxlund, B. (2021) Når værdighed rimer på uafhængighed: En antropologisk analyse af ældrepolitikens fordringer om aktivitet og selvhjælp. *Oekonomi og Politik*, 1(2021), 62-71. <https://doi.org/10.7146/okonomiopolitik.v94i1.126067>
- Petersen, Jørn Henrik (2008) *Velfærd for ældre – holdning og handling*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.